

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความหมาย ประเภท และประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ

2.1.1 ความหมาย

ความหมายของ พื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ในพจนานุกรมฉบับนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมของ Peter Collin (1995 : 250) แปลความไว้ว่า เป็นพื้นที่ที่มีน้ำหรือโคลนปกคลุมอยู่เป็นประจำ เป็นแหล่งรวมของพลังงานมากมายที่เกิดขึ้นจากการไหลมารวมกันของน้ำ ประกอบด้วย 2 ส่วนที่สำคัญ คือ น้ำและบก

Cowardin และคณะ (อ้างใน Davies and Claridge, 1993: 1) ให้คำนิยามไว้ว่า พื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นบริเวณพื้นที่ที่ถูกรบกวนหรือท่วมขัง โดยน้ำผิวดิน หรือน้ำใต้ดิน เป็นประจำและมีระยะเวลาานพอที่จะทำให้เกิดการแพร่กระจายของพืชพรรณที่สามารถปรับตัวในสภาวะที่ดินอึดตัวนั้น

อุตร จารุรัตน์ (2537: 66-67) ได้ให้ความหมายว่า เป็นพื้นที่ซึ่งมีดินที่ถูกน้ำขังจนอึดตัว ไม่ลึกนัก และมีพืชน้ำออกงาม ระบบนิเวศเป็นแบบธรรมชาติ มีความหมายในการบำบัดน้ำทิ้งทางชีวเคมี โดยอาศัยพืชน้ำที่จมและลอยตัว จุลินทรีย์ และดินเป็นตัวบำบัด

คันสนีย์ ชูแวง (2538: 1) ได้กล่าวไว้ว่า พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นคำรวมที่ใช้เรียกระบบนิเวศ ซึ่งมีพื้นฐานการเกิด สภาวะการดำรงอยู่ มีขบวนการหรือสภาพความเป็นไปเกี่ยวข้องกับน้ำ ตลอดจนมีคุณลักษณะที่ถูกควบคุมด้วยน้ำ หรือความชุ่มชื้นเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ชุ่มน้ำมีลักษณะก้ำกึ่งระหว่างความเป็นระบบนิเวศบกและระบบนิเวศน้ำ หรือเป็นพื้นที่บริเวณต่อระหว่างระบบนิเวศ มักเป็นที่ลุ่มต่ำ ดินมีลักษณะแตกต่างจากดินที่ดอน ที่สูง และดินบริเวณน้ำลึก อาจปกคลุมด้วยน้ำตื้น หรือมีน้ำขังชั่วคราว แต่เป็นพื้นที่เปียกชื้นและ กินเวลานานพอจนมีสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมอาศัยอยู่ได้ เป็นแหล่งอาหารแพร่กระจายพันธุ์ และดำรงชีวิตอยู่ได้

โดยในแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะเฉพาะที่ต่างกันตามลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ ทำให้มีชื่อเรียกต่างกัน เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง ป่า ลำธาร หนอง สระ กุด กว้าง ฆ้อง ป่า บึง ป่าทาม พุ ทะเลสาบ น้ำตก แก่ง หาดทราย ชายทะเล ป่าชายเลน เป็นต้น (คันสนีย์ ชูแวง, 2536: 52)

คำนิยามของพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น มีผู้ให้ความหมายไว้มากมายไม่น้อยกว่า 50 ความหมาย แต่คำจำกัดความที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันทั่วไป คือ คำนิยามที่ปรากฏในอนุสัญญาแรมซาร์ หรือ อนุสัญญาแรมซาร์ว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเป็นแหล่งอยู่ที่กินของนกน้ำ (The Ramsar Convention : The Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl) (อ้างใน คันสนีย์ ชูแวง, 2536: 52) ได้ให้ความหมายพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ว่า

“พื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands) คือพื้นที่ลุ่ม พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ พื้นที่ฉ่ำน้ำ มีน้ำท่วมน้ำขัง พื้นที่พุ่ม พื้นที่แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขัง หรือท่วมอยู่ถาวร และชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่งและน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเล และพื้นที่ของทะเลในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุด มีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร”

สรุปได้ว่า พื้นที่ชุ่มน้ำ คือ บริเวณพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นดินและพื้นน้ำ ทำให้เกิดระบบนิเวศร่วมระหว่างระบบนิเวศบกและระบบนิเวศน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำแต่ละประเภทแต่ละแห่ง จะมีองค์ประกอบทางกายภาพ เคมี และชีวภาพที่แตกต่างกัน ทำให้พื้นที่แต่ละแห่งมีความแตกต่างกันออกไป เป็นลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

2.1.2 การจำแนกประเภทพื้นที่ชุ่มน้ำ

การจำแนกประเภทพื้นที่ชุ่มน้ำตามอนุสัญญาแรมซาร์ ได้พิจารณาตามลักษณะทางกายภาพและชีวภาพเป็นพื้นฐาน เพื่อกำหนดเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ พิจารณาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ (คันสนีย์ ชูแวง, 2537: 9-15 และ สำนักงานนโยบายและแผนฯ, 2537: 151)

- 1) พื้นที่ชุ่มน้ำที่คนสร้างขึ้น ซึ่งจะทำให้เกิดบริเวณที่มีน้ำขังอยู่ตลอดเวลาหรือชั่วคราว เช่น นาข้าว บ่อเลี้ยงปลา นาทุ่ง นาเกลือ บ่อน้ำบาดน้ำเสีย อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น
- 2) พื้นที่ชุ่มน้ำตามธรรมชาติ ตามลักษณะภูมิทัศน์ธรรมชาติที่พบอยู่ทั่วไป สามารถจำแนกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood plains) เป็นพื้นที่ราบระหว่างลำน้ำกับพื้นที่บนบกซึ่งอยู่สูงกว่า มีน้ำท่วมเป็นครั้งคราว หรือพื้นที่ถูกน้ำท่วมทุกปี ตลอดระยะเวลาฤดูกาลที่เกิดน้ำหลาก น้ำนอง พื้นที่นี้จึงเป็นที่ลุ่มสลับกับแหล่งน้ำ เช่น หนอง ห้วย ร่อง บึง กุดทะเลสาบรูปแอก ป่าบุงป่าทาม และแอ่งน้ำต่าง ๆ รวมถึงที่ลุ่มชายฝั่งทะเลติดกับดินดอน

สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ที่ราบน้ำท่วมถึงที่สำคัญของไทย ได้แก่ ที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง รวมถึงสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนกน้ำ สัตว์น้ำและสัตว์ป่า เนื่องจากเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งหากินที่สำคัญ

บริเวณที่ลุ่มน้ำจืดชื้นแฉะ (Freshwater Marshes) พบได้ทั่วไปในบริเวณที่เกิดภาวะน้ำท่วมบ่อยครั้งหรือภาวะน้ำขังอย่างถาวรในระดับตื้น ๆ มีส่วนจากน้ำใต้ดิน ดินน้ำผิวดิน แม่น้ำและลำธาร บริเวณที่มีน้ำนิ่งขังตลอดปี เรียกว่า ที่ลุ่มน้ำขัง หรือ มาบ (Swamps) มีพืชเด่น เช่น กก ธูปฤๅษีหรือกกช้าง และอ้อ

ทะเลสาบ (Lakes) สระน้ำ และบ่อน้ำ เกิดจากกระบวนการหลายอย่าง ทั้งการยกตัวและยุบตัว หรือการเคลื่อนที่ของเปลือกโลก แผ่นดินถล่ม การไหลเลื่อนของดิน การทำงานของภูเขาไฟเกิดเป็นทะเลสาบหลุมภูเขาไฟ (Crater Lakes) และกุ่มกมลลักษณะ (Pot-Holes) หรือทะเลสาบรูปกาต้มน้ำ (Kettle Lakes) บางแห่งในเขตแห้งแล้งเกิดจากการทำงานของลม การทำงานของแม่น้ำลำธารก็ทำให้เกิดทะเลสาบรูปแอก (Oxbow Lakes) ทะเลสาบเนินตะกอนรูปพัด (Alluvial Fan Lakes) แอ่งฐานน้ำตก (Plunge Pools) และแอ่งน้ำขัง

พื้นที่ป่าพรุ (Peat lands) มีกระบวนการเกิดหลายแบบ จัดเป็นสังคมพืชที่ขึ้นอยู่ในพื้นที่ลุ่มในแผ่นดินที่มีน้ำจืดท่วมขังตลอดปี หรือเกือบตลอดปี ดินส่วนใหญ่เป็นดินที่เกิดจากการทับถมตัวของตะกอนและซากพืชที่ทับถมกันจนเป็นชั้นหนา อาจเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดหรือน้อยที่สุดก็ได้ ถ้าในภาวะที่มีออกซิเจนมากพอจะมีการย่อยสลายตามปกติ มีสภาพเป็นกลาง และมีปริมาณธาตุอาหารสูง แต่ถ้าอยู่ภายใต้สภาวะที่มีอุณหภูมิต่ำ มีความเป็นกรดสูง ลักษณะดินจึงค่อนข้างเป็นกรดจัด น้ำท่วมขังและขาดออกซิเจน ทำให้กระบวนการย่อยสลายซากพืชถูกยับยั้ง ปริมาณธาตุอาหารจะต่ำ เป็นแหล่งสะสมธาตุคาร์บอนที่เป็นตัวการทำให้เกิดภาวะเรือนกระจก (Greenhouse Effect)

บริเวณป่าที่ลุ่มน้ำขัง (Swamp Forests) เป็นสังคมพืชที่เกิดขึ้นบริเวณแหล่งน้ำนิ่งรอบ ๆ ทะเลสาบและบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง หรือบริเวณที่ราบต่ำริมฝั่งแม่น้ำ ลำน้ำ หรือหนองบึงใหญ่ที่มีแอ่งน้ำเอ่อล้นตลิ่ง เจิ่งนองไปทั่วบริเวณ ในช่วงฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลาก

บริเวณปากแม่น้ำ (Estuaries Deltas) เป็นบริเวณน้ำกร่อย ที่เกิดจากน้ำจืดแม่น้ำและน้ำเค็มจากทะเลมาพบกันผสมกัน มีการรูกล้าที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสน้ำขึ้นน้ำลงจากทะเลตามฤดูกาล ส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ ทำให้บริเวณนี้มีระบบนิเวศที่ซับซ้อนและมีความสมบูรณ์ตามธรรมชาติสูงกว่าระบบนิเวศอื่น ๆ

ป่าชายเลนหรือป่าโกงกาง (Mangroves Forest) เป็นสังคมพืชบริเวณชายฝั่งทะเลที่มีน้ำทะเลท่วมถึง ลักษณะดินเป็นโคลนหรือเลน เป็นดินเหนียวที่มีการอัดตัวแน่น บางแห่งอาจมีทรายปะปน มีการสะสมธาตุอาหารและอินทรีย์วัตถุ ทำให้บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์สูงทั้งพืชและสัตว์ รวมถึงเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร หลบภัย วางไข่และฟักตัวอ่อนของสัตว์น้ำ ป่าชายเลนจึงจัดได้ว่าเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของโลก

บริเวณชายฝั่งทะเล (Open Coasts) จะนับจากแนวชายทะเลขึ้นไปบนบกจนถึงบริเวณที่มีลักษณะภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด และจากบนบกลงไปในทะเล เขตน้ำตื้นที่มีระดับน้ำเมื่อลงต่ำสุด น้ำลึกไม่เกิน 6 เมตร

สำหรับประเทศไทยได้มีการจำแนกพื้นที่ชุ่มน้ำตามลักษณะภูมิทัศน์เป็นองค์ประกอบหลักในการพบเห็นโดยทั่วไป โดยกรมพัฒนาที่ดิน ปี พ.ศ. 2537 (อ้างใน กนกวรรณ ทรัพย์ดี, 2542: 15-16) ได้แบ่งระบบพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland Systems) เป็น 7 ระบบ ด้วยกัน คือ

- 1) ระบบบริเวณชายฝั่งทะเล (Marine/Coastal Lagoon System) ได้แก่ ชายฝั่งทะเลที่เป็นหินผาหินริมทะเล แนวปะการัง แหล่งหญ้าทะเล แหล่งสาหร่ายทะเล แหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเค็ม ชายหาด ทั้งหาดทรายและหาดหิน หาดเลน และหมู่เกาะในทะเล
- 2) ระบบทะเลสาบบริเวณชายฝั่งทะเล (Coastal Lagoon System) ได้แก่ ทะเลสาบน้ำเค็มหรือน้ำกร่อย และมีเส้นทางเชื่อมโยงกับทะเล
- 3) ระบบทะเลสาบน้ำเค็มภายในแผ่นดิน (Inland Salt Lake System) ได้แก่ ทะเลสาบที่ลุ่มน้ำขัง ที่ลุ่มน้ำขึ้นและน้ำเค็มหรือน้ำกร่อยที่อยู่ภายในแผ่นดิน
- 4) ระบบบริเวณปากแม่น้ำ (Estuarine System) ได้แก่ ครอบคลุมบริเวณปากแม่น้ำ ที่ลุ่มทะเลท่วมถึง และป่าชายเลน
- 5) ระบบบริเวณแม่น้ำ (Riverine System) ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง แก่งน้ำตก ที่ราบน้ำท่วมถึง นาข้าว พื้นที่ชลประทาน
- 6) ระบบบริเวณทะเลสาบ หนอง บึง (Lacustrine System) ได้แก่ ทะเลสาบน้ำจืด หนอง บึง ปุอ สระ บ่อบำบัดน้ำเสีย พื้นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด อ่างเก็บน้ำ
- 7) ระบบบริเวณที่ลุ่มน้ำขัง (Palustrine System) ได้แก่ ที่ลุ่มขึ้นและ ป่าพรุ น้ำจืด ทุ่งหญ้าน้ำท่วมถึงตามฤดูกาล

2.1.3 ประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ

พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าและความสำคัญอย่างมาก ไม่สามารถประเมินค่าได้ ทั้งต่อมนุษย์ พืช และสัตว์ รวมถึงมีบทบาทหน้าที่เพื่อรักษาความสมดุลของสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ ประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น มีมากมายทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่มองไม่เห็นและมองเห็น รวมถึงคิดมูลค่าได้และไม่สามารถคิดมูลค่าได้ ซึ่งจะมีคุณค่า ความสำคัญและการใช้ประโยชน์ต่อสังคมแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ สรุปแยกได้ดังนี้ (คันสนีย์ ชูแวว, 2536: 52-56)

ประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำที่สังคมได้รับโดยตรง ได้แก่

1) ทรัพยากรป่าไม้ (Forest Resources) ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำมีผลผลิตทางธรรมชาติมากมาย ทั้งพืชพรรณที่ให้ผลที่ใช้ในการประกอบอาหาร ไม้ฟืน เปลือกไม้ ยางไม้ และเนื้อไม้ ใช้ทำวัสดุของใช้ ส่วนประกอบของบ้าน และวัตถุดิบของอุตสาหกรรมในครัวเรือน

2) ทรัพยากรพืชและสัตว์ป่า (Wildlife Resources) บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำ มีทั้งพืชพรรณและสัตว์หลายชนิด สามารถนำมาใช้ประกอบอาหารและสมุนไพร ทั้งน้ำผึ้ง เนื้อหนัง และไขสัตว์ รวมถึงรายได้เสริมของครัวเรือน

3) ทรัพยากรประมง (Fishery Resources) พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่อุดมไปด้วยแร่ธาตุอาหาร เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ใช้หลบภัย แหล่งอาหาร ที่วางไข่ และเพาะเลี้ยงตัวอ่อน เป็นแหล่งอาหารและรายได้ของคนในพื้นที่

4) ทรัพยากรพืชและอาหารสัตว์ (Forage Resources) พื้นที่ชุ่มน้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพรรณประเภทต่าง ๆ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของสัตว์เลี้ยง ทั้งที่เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคใช้แรงงานและขาย

5) ทรัพยากรการเกษตร (Agricultural Resources) พื้นที่ชุ่มน้ำบางแห่งถูกนำมาใช้ทำการเกษตร โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าว หากมีการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างเหมาะสมแล้ว จะสามารถให้ผลผลิตทางการเกษตรที่อำนวยการประโยชน์แก่ชุมชนได้อย่างมั่นคงและยาวนาน

6) ทรัพยากรน้ำ (Water Resources) พื้นที่ชุ่มน้ำ คือ แหล่งน้ำที่มีความสำคัญในทางตรง เพื่อการอุปโภค-บริโภค การเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และอุตสาหกรรม

7) พลังงาน (Energy Resources) พื้นที่ชุ่มน้ำบางแห่ง มีศักยภาพเป็นแหล่งพลังงานส่วนใหญ่มีอยู่ในรูปของพืชและพีท (Peat) ใช้เป็นเชื้อเพลิงให้พลังงานในด้านต่าง ๆ

ประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำที่สังคมได้รับโดยอ้อม ได้แก่

1) การอำนวยการน้ำลงสู่ชั้นน้ำใต้ดิน (Ground Water Recharge) น้ำจากพื้นที่ชุ่มน้ำสามารถไหลถ่ายเทลงสู่ชั้นน้ำใต้ดิน ทำให้น้ำสะอาดขึ้นกว่าตอนอยู่บนดิน สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค

2) การอำวนวบน้ำจากชั้นน้ำใต้ดินขึ้นสู่ผิวดิน (Groundwater Discharge) น้ำที่อยู่ในชั้นใต้ดิน อาจไหลกลับขึ้นมาเป็นน้ำบนผิวดินได้ และมีอิทธิพลโดยตรงต่อน้ำในแม่น้ำลำธาร

3) การป้องกันน้ำท่วม (Flood Control) พื้นที่ชุ่มน้ำจะเก็บกักน้ำฝนและน้ำท่าที่ไหลลงมาอย่างสม่ำเสมอ และถ่ายเทน้ำลงสู่ชั้นใต้ดินอย่างช้า ๆ แทนการไหลลงล่างอย่างรวดเร็ว ทำให้ช่วยในการกักเก็บน้ำและลดปัญหาน้ำท่วมเฉียบพลัน โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมขังในเขตเมืองซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งจากการถมพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือทำการเปลี่ยนแปลงเพื่อใช้ประโยชน์อย่างอื่น

4) การรักษาชายฝั่ง (Shoreline Stabilization) และการป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน (Erosion control) โดยพืชพรรณที่ขึ้นอยู่ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำและรากของมัน จะช่วยในการลดแรงปะทะรวมทั้งความรุนแรงที่เกิดจากกระแสน้ำ ที่จะกัดเซาะชายฝั่งทำให้สูญเสียดิน เช่น ป่าชายเลน ในบางกรณีพื้นที่ชุ่มน้ำยังมีส่วนช่วยให้เกิดการงอกใหม่ของแผ่นดินอีกด้วย

5) การเก็บกักตะกอนและสารพิษ (Sediment and Toxicant Retention) เนื่องจากพื้นที่ชุ่มน้ำทำหน้าที่เสาะกรอง หรือแ่งพักดักจับตะกอน ทำให้คุณภาพน้ำดีขึ้น จึงช่วยยืดอายุการใช้งานอ่างเก็บน้ำและทางน้ำที่อยู่ตอนล่าง รวมถึงเป็นระบบบำบัดน้ำเสียธรรมชาติ โดยพืชพรรณต่าง ๆ จะช่วยลดความเร็วของน้ำลง ทำให้เพิ่มโอกาสตกตะกอนมากขึ้น ทั้งตะกอนดินและสารพิษ เช่น ยาปราบศัตรูพืชเป็นสารพิษตกค้างที่มักจะถูกกักติดกับอนุภาคของตะกอนดิน

6) การเก็บกักธาตุอาหาร (Nutrient retention) ธาตุอาหารที่ถูกพัดมากับน้ำ จะถูกดักและให้สะสมตัวอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำ เป็นแหล่งอาหารของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ต่าง ๆ มากมายรวมถึงเป็นแหล่งขยายพันธุ์และเพาะเลี้ยงตัวอ่อนของสัตว์น้ำ

7) การส่งออกมวลชีวภาพ (Biomass Export) พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นแหล่งส่งออกมวลชีวภาพทั้งซากพืชซากสัตว์และมูลสัตว์ไปยังพื้นที่ท้ายน้ำ และพื้นที่ชายฝั่งพร้อม ๆ กับการไหลเวียนของน้ำบนผิวดิน

8) การป้องกันพายุและการลดความรุนแรงของลม (Storm Protection and Windbreak) พืชพรรณของพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล ช่วยในการเป็นตัวปะทะความรุนแรงของพายุ ก่อนจะสร้างความเสียหายให้กับชุมชน โดยเฉพาะป่าชายเลน

9) การรักษาความสมดุลของภูมิอากาศท้องถิ่น (Micro-Climature Stabilization) ลักษณะทางอุทกวิทยา วงจรการหมุนเวียนของสารและธาตุอาหาร ตลอดจนพลังงานทั้งหมดใน

พื้นที่ชุ่มน้ำ มีส่วนช่วยในการรักษาสมดุลของสภาวะอากาศในท้องถิ่น โดยเฉพาะปริมาณน้ำฝน น้ำท่า และอุณหภูมิ

10) การคมนาคมทางน้ำ (Water Transport) พื้นที่ชุ่มน้ำหลายแห่ง ถูกใช้เป็นเส้นทางเดินเรือ ทั้งการสัญจรในท้องถิ่นและการขนส่งสินค้า

11) นันทนาการและการท่องเที่ยว (Recreation and Tourism) กิจกรรมที่พบ เช่น การเล่นกีฬาทางน้ำ การว่ายน้ำ เล่นเรือ ล่องแก่ง การล่าสัตว์ ตกปลา การดูนก การถ่ายภาพธรรมชาติ รวมถึงการใช้ในวัฒนธรรมประเพณี และการประกอบพิธีกรรม เช่น ประเพณีลอยกระทง แข่งเรือ เป็นต้น

12) ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biological Diversity) ภายในระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำจะมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เป็นแหล่งสำคัญที่รวมสายพันธุ์สิ่งมีชีวิตได้มากมาย เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสายพันธุ์ที่มีลักษณะเด่น ๆ ได้ตามต้องการ

จากที่กล่าวมานั้น พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่า มีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของระบบนิเวศซึ่งรวมถึงคนด้วย ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น เป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งอุปโภค บริโภค การนำมาใช้ป็นยาสมุนไพร เป็นเส้นทางการคมนาคม แหล่งปลุกสัตว์ใช้ในการทำการเกษตรซึ่งนับว่าเป็นแหล่งทำมาหากิน แหล่งที่อยู่อาศัย รวมถึงรายได้เสริมต่าง ๆ พื้นที่ชุ่มน้ำยังเป็นตัวกักเก็บน้ำทำให้ชุ่มชื้นอำนวยการเกิดน้ำใต้ดินและบนดิน รักษาสมดุลของอุณหภูมิ รวมถึงป้องกันภัยน้ำท่วมและพายุ โดยการกักเก็บน้ำ ช่วยชะลอความเร็วของน้ำที่จะไหลท่วมอย่างเฉียบพลัน ทั้งยังกักเก็บตะกอนและสารพิษก่อนไหลลงแม่น้ำ รวมถึงธาตุอาหารต่าง ๆ ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชพันธุ์และสัตว์สูง บางพื้นที่มีคุณค่าทางจิตใจ เป็นพื้นที่เก่าแก่มีประวัติความเป็นมาเนิ่นนาน บ้างเป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งนันทนาการและการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ รวมถึงใช้ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้วย

2.2 แนวคิดในการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ

2.2.1 แนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ

จะเห็นได้ว่าปัญหาพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นปัญหาที่ต้องการการแก้ไขอย่างเร่งด่วน เช่นเดียวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมทั่วไป การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ ควรกำหนดมาตรการคุ้มครองพื้นที่ชุ่มน้ำที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชน รวมถึงการสร้าง ความเข้าใจและความตระหนักให้เกิดกับชุมชน การศึกษาสภาพพื้นที่และการใช้ประโยชน์ เพื่อเป็นแนวทางในการ

จัดการและการอนุรักษ์พื้นที่ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านต่าง ๆ โดยมี มาตรการและแนวทางการปฏิบัติ เพื่อป้องกันรักษาอัตราการลดลงของพื้นที่ชุ่มน้ำ ดังนี้

- 1) ด้านเกษตรกรรมและการชลประทาน ควรให้มีการส่งเสริมการเกษตรแบบ ยั่งยืนเพื่อเป็นการเพิ่มผลผลิต โดยไม่เพิ่มเนื้อที่การเกษตร ลดปริมาณการใช้วัตถุต่าง ๆ โดยเฉพาะสารเคมีสำหรับโครงการชลประทาน ควรมีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมก่อน
- 2) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำ ต้องนำมาใช้อย่างยั่งยืนและมี ประสิทธิภาพสูงสุด ตลอดจนป้องกันการใช้ทรัพยากรที่มากเกินไป ซึ่งจะทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล
- 3) การควบคุมมลพิษทั้งจากบ้านเรือนและโรงงานอุตสาหกรรม ต้องมีการ บำบัดน้ำเสียเพื่อลดมลพิษก่อนปล่อยออกจากโรงงาน รวมถึงการไม่ทิ้งขยะลงในพื้นที่ จัดให้มีการ จัดการด้านขยะให้เหมาะสม
- 4) การเผยแพร่ข้อมูล ข่าวสาร ให้กับประชาชนได้รับรู้ เข้าใจ และตระหนัก ถึงความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดจนการจัดการที่เหมาะสมและยั่งยืน เพื่อลดการทำลายและ การเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ชุ่มน้ำ

2.2.2 การใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดและยั่งยืน

(Wise Use and Sustainable Use of Wetland)

ในการประชุมกลุ่มประเทศร่วมอนุสัญญาแรมซาร์ ครั้งที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2530 ที่เมืองเรจินาประเทศแคนาดา ได้มีการรับรองคำนิยามของ "การใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาด" (Ramsar Convention Bureau, 1991. อ้างจาก คันสนีย์ ชูแหว, 2536: 58) ดังนี้

"การใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาด หมายถึงการใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืนเพื่อ ประโยชน์ของมวลมนุษยชาติ ในวิถีทางที่สอดคล้องกลมกลืน และบำรุงรักษาไว้ซึ่งคุณลักษณะ ทางธรรมชาติของระบบนิเวศ (The wise use of wetland is their sustainable utilization for the benefit of humankind in a way compatible with maintenance of mature properties of the ecosystem)"

Ramsar Convention Bureau (1991, อ้างในรายงานการประชุม พื้นที่ชุ่มน้ำ เพื่อเตรียมรับสหประชาชาติหน้า : 12) ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า การใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำของมนุษย์ จะได้รับการพิจารณาว่า ยั่งยืน (sustainable) ก็ต่อเมื่อเป็นการใช้ที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุด อย่างต่อเนื่องต่อคนในรุ่นปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันยังคงสามารถบำรุงรักษาศักยภาพของพื้นที่ไว้ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ลูกหลานได้ต่อไปในอนาคต

ส่วนคุณลักษณะทางธรรมชาติของระบบนิเวศนั้น หมายความว่ารวมถึงองค์ประกอบทางกายภาพ เคมี และชีววิทยา ทั้งน้ำ ดิน พืช และสัตว์ ตลอดจนความสัมพันธ์ภายในระบบระหว่างองค์ประกอบทั้งหมดด้วย

กล่าวได้ว่า การใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดและยั่งยืนนั้น ต้องคำนึงถึงเป้าหมายที่ควบคู่กันอยู่ 2 ประการคือ

ประการแรก การใช้ให้เกิดประโยชน์แก่มวลมนุษย์ ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ประการที่สอง การอนุรักษ์คุณสมบัติและคุณค่าตามธรรมชาติของพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ (Marchand and Udo de Haes, 1991, อ้างในรายงานการประชุม พื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อเตรียมรับสหสวรรษหน้า: 98-103) ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนว่า การใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาด ไม่ควรจำกัดอยู่กับรูปแบบการใช้เพียงใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ควรพิจารณารูปแบบการใช้ที่มีความหลากหลายที่ไปด้วยกันได้อย่างกลมกลืน บางครั้งอาจขัดแย้งกันบ้าง แต่ควรได้รับการจัดการที่ถูกต้องเหมาะสม

ศักยภาพของระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ ในการตอบสนองของความต้องการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน น่าจะขึ้นอยู่กับความพยายามในการรักษาบทบาท หน้าที่ตามธรรมชาติของพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ให้ได้มากที่สุด ถาวรที่สุด ณ จุดที่เหมาะสมที่สุด ภายในช่วงระหว่างการไม่ใช้เลย (No use) กับการเปลี่ยนแปลงจนหมดรูป (Total Conversion) โดยมีได้ติดอยู่กับด้านใดด้านหนึ่งเลยหรือใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น

ในทางปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนควรพิจารณาประเด็นที่เกี่ยวข้องที่จะมีผลช่วยสนับสนุนให้เกิดความสำเร็จ ดังนี้

1) การสร้างความตระหนัก เกี่ยวกับบทบาท หน้าที่และคุณค่าที่แท้จริงของระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ แก่กลุ่มประชากร และองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งในเมืองและในชนบท

2) การริเริ่มกำหนดนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศ เพื่อยึดถือปฏิบัติควบคู่ไปกับนโยบายเกี่ยวกับทรัพยากรหรือระบบนิเวศอื่น ๆ โดยลดความขัดแย้งระหว่างนโยบายต่าง ๆ ให้เหลือน้อยที่สุด

3) การใช้ประโยชน์จากความรู้ ความเข้าใจ และผลการวิจัยที่มีอยู่เกี่ยวกับระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างเต็มที่ ในการจัดการอนุรักษ์ ตลอดจนการวางแผนและการตัดสินใจใด ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมทั้งการส่งเสริมให้เกิดการศึกษาวิจัยในประเด็นที่ยังไม่สามารถหาข้อสรุปที่แน่ชัด หรือยังขาดความเข้าใจที่ถูกต้อง

4) การปรับปรุงและพัฒนา ให้มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องให้เหมาะสม ระวังมิให้เกิดความขัดแย้งกันเอง ระหว่างกฎข้อบังคับและกฎหมายต่าง ๆ พร้อมทั้งกำกับดูแลให้ มีผลบังคับใช้ได้อย่างจริงจัง

5) การส่งเสริมให้มีการตรวจสอบติดตามสถานภาพพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือการ ประเมินสถานภาพพื้นที่ชุ่มน้ำหรือการประเมินสถานภาพและสถานการณ์เบื้องต้นอย่างรอบคอบ ครบถ้วนทุกด้าน ก่อนการตัดสินใจอนุมัติการดำเนินโครงการพัฒนาใด ๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อพื้นที่ ชุ่มน้ำ

6) การจัดการองค์การที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงานเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ การ กำหนดภาระหน้าที่ ขอบเขตการทำงานที่ชัดเจน และส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือประสานการ ปฏิบัติงานระหว่างหน่วยงานให้มากที่สุด

7) การส่งเสริมบทบาทและการพัฒนา ใช้สารสนเทศเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำใน การให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชน โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น เพื่อช่วยให้ชุมชนที่อยู่โดยรอบ พื้นที่ชุ่มน้ำ ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับรูปแบบการใช้และการจัดการดูแลพื้นที่ชุ่มน้ำ แต่ละแห่งให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่น

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ (2536: 291-294) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการจัดการทรัพยากร ของชุมชนในท้องถิ่น มี 4 ประการ คือ

1. การจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม ในทัศนะแบบองค์รวม การจัดการทรัพยากร ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น จะมองทรัพยากรป่าไม้ น และที่ดิน เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กันใน ระบบนิเวศวิทยา ไม่ได้แบ่งแยกตามสาขา โดยคำนึงถึงผลประโยชน์และหน้าที่ของทรัพยากร แต่ละชนิดเป็นไปตามธรรมชาติ นอกจากนี้จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ ทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวม ทั้งในความสัมพันธ์เชิงกายภาพและความสัมพันธ์เชิงจิตใจ เช่น ความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

2. การจัดการทรัพยากรโดยคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีเงื่อนไขความแตกต่างของแต่ละท้องถิ่นเป็นตัวกำหนด

3. การจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะการกระจายอำนาจสู่ชุมชน โดยประชาชนมี ส่วนร่วมโดยตรงในการจัดการเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เช่น การจัดการทรัพยากรป่าไม้ใน รูปแบบของป่าชุมชน การจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบระบบเหมืองฝาย ลักษณะพิเศษของการ

จัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเหล่านี้ คือ ชุมชนและสมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมโดยตรงในการจัดการ มีการจัดองค์กรในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มประเพณี ผู้อาวุโส กรรมการหมู่บ้าน กรรมการวัดกลุ่มเหมืองฝาย เป็นต้น มีการวางกฎระเบียบในการจัดการของตนเอง มีการลงโทษและปรับผู้กระทำผิดเองและมีการจัดสรรผลประโยชน์ร่วมกัน โดยถือเป็นกรรมสิทธิ์รวมของชุมชนเป็นหลัก

4. การจัดการทรัพยากรที่ยึดหลักคุณธรรม ศีลธรรมในการควบคุมการใช้อำนาจ แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากร รวมทั้งการตรวจสอบและควบคุมซึ่งกันและกันของสมาชิก องค์กรนอกจากนั้นเจิมศักดิ์ ปิ่นทองและคณะ (2534) ซึ่งให้เห็นว่าจากองค์กรท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีบทบาทในการแปรความรู้สึกเป็นชุมชนให้มีพลังขึ้นสำหรับทำหน้าที่รักษา และจัดการใช้ป่าซึ่งต่างจากการรักษาตามประเพณีแต่ปราศจากองค์กรและไม่มีการต่อสู้กับคนภายนอกจะค่อย ๆ เสื่อมคลายลงไปองค์กรท้องถิ่นที่รักษาป่าได้อย่างเข้มแข็งมีหลายรูปแบบในกรณีของป่าบ้านทุ่งยาว อาศัยกลุ่มเหมืองฝายเป็นองค์กรนำขณะที่ตำบลศิลาแลงผู้นำท้องถิ่นเป็นกำนัน ใช้สภาตำบลเป็นแกนนำและสำหรับกรณีตำบลศรีถ้อยนั้น คณะสงฆ์ประจำตำบลเป็นหัวแรง องค์กรทั้งสามนับว่ามีบทบาทมากทางภาคเหนือ และ อเนก นาคนบุตร (2536) ได้ศึกษาค้นกับดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด พบว่าสิทธิชุมชนกับการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร ซึ่งให้เห็นถึงวิถีชีวิตชุมชนของชาวเขาแต่ละเผ่า สามารถอยู่ร่วมกันกับป่าได้ในเชิงที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศด้วยการดำเนินการใน 2 องค์กรประกอบที่สำคัญคือ

- (1) การปรับฐานความคิด ความเชื่อ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ด้วยการประยุกต์ข้อมูลของการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรสมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาเดิมอย่างเหมาะสม
- (2) สร้างเวทีการเรียนรู้ และการวิเคราะห์ทางเลือกที่เหมาะสมกับการปรับใช้และฟื้นฟูทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ได้อย่างสอดคล้องกับนโยบายรัฐ และ ศักยภาพการดำรงอยู่ของแต่ละชุมชน

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) ได้ศึกษาหมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายในระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ ซึ่งให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านสามารถจัดการทรัพยากรส่วนรวมอย่างเช่น ทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยสมาชิกทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันและควบคุมอัตราการใช้ให้เหมาะสมกับขีดความสามารถของระบบนิเวศ ทั้งนี้สถาบันหมู่บ้านเป็นกลไกในการจัดการดูแลโดยอยู่บนพื้นฐานของความยั่งยืนของระบบทรัพยากรและความมั่นคงของวิถีชีวิตชุมชนและได้เสนอแนะให้รัฐบาลควรรับรองสิทธิของชุมชน ที่มีการจัดการลุ่มน้ำมาอย่างยั่งยืน โดยการออกกฎหมายรับรองสิทธิ การจัดการทรัพยากรท้องถิ่นรวมทั้งมีการกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่น

2.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2535: 185-188) ได้กล่าวถึง ความหมายของความขัดแย้งว่าหมายถึง ความไม่เห็นด้วยระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรือระหว่างกลุ่มบุคคล อันเกิดจากความจริงที่ว่าบุคคล หรือกลุ่มบุคคลต้องแบ่งปันส่วนของทรัพยากรต่าง ๆ หรือ กิจกรรมการทำงาน หรือเกิดจากความแตกต่างในสถานะ ตำแหน่ง เป้าหมาย คุณค่า และการรับรู้ ความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ทุกองค์กร จนเป็นสิ่งธรรมดาที่ทุกคนได้พบเห็น หากทุกคนสามารถที่จะ จัดความขัดแย้งก็จะทำให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ถ้าความขัดแย้งเกิดขึ้นมากอาจทำให้ ต้องยุบ หรือล้มเลิกงานหรือหน่วยงานได้ ความขัดแย้งในองค์กรเกิดจากบุคคลภายในองค์กร บางครั้งเกิดจากการเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติงาน การดำเนินงานผิดพลาดวัตถุประสงค์ การแย่งชิงตำแหน่ง ความขัดแย้ง มิใช่จะเป็นที่ดีหรือเลว สามารถเกิดขึ้นได้ทุกองค์กรในทุกรูปแบบ เช่นกัน ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากสาเหตุที่แตกต่างกันระหว่างบุคคล โดยสาเหตุของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับองค์กร อาจเกิดได้ดังนี้

1. ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคลเกี่ยวกับงานในหน้าที่ความรับผิดชอบ เป็น ความขัดแย้งระหว่างเพื่อนร่วมงาน หรือกับผู้บังคับบัญชา
2. ความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับกลุ่ม เกิดจากความไม่เข้าใจของบุคคลหนึ่งกับ กลุ่มทำให้เกิดความแตกแยก และบุคคลอาจแยกตัวออกจากกลุ่ม
3. ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม หรือองค์กรกับองค์กร เช่น สหภาพแรงงานกับ โรงแรม ซึ่งเป็นความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ ความไม่เข้าใจกัน การไม่ประสานงานกัน

นักทฤษฎีอีกสองท่านที่ได้ให้ทรรศนะ และแนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งไว้คือ เกอร์ค ซิมเมล และ ราล์ฟ ดาห์เรนดอร์ฟ (อ้างใน มนตรี กรรพุมมาลย์, 2539: 7) ได้เสนอแนวคิดว่า ความขัดแย้งที่เกิดจากคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่ความรุนแรงหรือล้มล้างระบบ สังคมเดิมเสมอไป ตรงกันข้ามหากมีความขัดแย้งในระดับต่ำจะช่วยให้ระบบสังคมมีความมั่นคง ยิ่งขึ้น และถ้าความขัดแย้งเป็นไปในทางบวก จะมีผลดีต่อสังคมได้ อีกทั้งความขัดแย้งยังเป็น สาระของระบบสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา เพราะสังคมจะมีสองด้าน คือความขัดแย้ง และความ สนิทฉันท์ ปัจจัยพื้นฐานของความขัดแย้งขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ มิใช่เศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับ ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ดังนั้นเมื่อเกิดกลุ่มสังคมขึ้นกลุ่มมีการจัดการอำนาจระหว่างหัวหน้า และลูกน้อง หรือระหว่างผู้มีอิทธิพล เมื่อใดเกิดความตระหนักว่าผู้มีอำนาจมีการบีบบังคับ เมื่อนั้นจะเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่มีอำนาจ และไม่มีอำนาจ ความขัดแย้งจะ

เกิดประโยชน์ได้เมื่อมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ช่วยแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งต่าง ๆ เพื่อมุ่งไปสู่สังคมที่สมาชิกเป็นส่วนปรารถนาต่อไปได้

สำหรับโคเซอร์ (อ้างใน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2534: 33-34) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งเป็นทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ โดยความขัดแย้งอาจนำไปสู่ความกลมเกลียว หรือความแตกแยก ทั้งนี้มีสาระสำคัญคือความขัดแย้งกับกลุ่มอื่นนำไปสู่การสร้างเอกลักษณ์ของกลุ่ม การทำให้กลุ่มเข้มแข็ง ช่วยรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม โดยการยอมให้ได้ระบายความเป็นปรปักษ์กัน หรือความเกลียดชังกัน อีกทั้งความขัดแย้งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่งและสามารถเกิดขึ้นได้ในสภาพการณ์ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันเท่านั้น ซึ่งความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจะมีความขัดแย้งเดียวกับการมีสันติภาพ อีกทั้งความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างสองฝ่ายยังมีมากขึ้นเท่าใดอารมณ์และพฤติกรรมระหว่างสองฝ่ายยิ่งรุนแรงขึ้น กระดัดกระเจิงมากขึ้นเท่านั้น ความขัดแย้งบางครั้งนำไปสู่การเอาเหตุแห่งความขัดแย้งออกไป รับผิดชอบต่อความกลมเกลียว หรือเอกภาพของทั้งสองฝ่ายขึ้นใหม่ ความขัดแย้งกับกลุ่มภายนอกนำไปสู่ความกลมเกลียวภายในที่แน่นแฟ้น การรวมอำนาจและการเคลื่อนย้ายทรัพยากร ความขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายนำไปสู่การนอร์ม หรือบรรทัดฐานอย่างใหม่ของกลุ่ม เป็นการยืนยันนอร์มเดิมอีกครั้ง ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มบางครั้งนำไปสู่ความปรารถนาที่จะให้อีกฝ่ายหนึ่งรวมตัวกัน เป็นการทดสอบอำนาจ (test of power) ของทั้งสองฝ่าย บางครั้งแต่ละฝ่ายจะยอมประนีประนอมกันภายหลังที่มีการทดสอบอำนาจโดยการขัดแย้งแล้ว ความขัดแย้งนำไปสู่กระบวนการรวมตัวกัน และแสวงหาพันธมิตร

คาร์ล มาร์กซ์ (อ้างในปราโมทย์, 2537: 7) ได้เสนอแนวคิดว่าในระดับสังคมทุกระบบ ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคในการแบ่งสรรทรัพยากร ซึ่งความขัดแย้งจากนั้นจะก่อให้เกิดการจัดระบบสังคมขึ้นมาใหม่ โดยมาร์กซ์เห็นว่าสังคมไม่อยู่ในระเบียบแบบแผนของระบบสังคมตลอดเวลา แต่มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ การเปลี่ยนแปลงเน้นสิ่งสำคัญและการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากความขัดแย้งที่กล่าวไว้ว่า "Without Conflict No Progress" การเปลี่ยนแปลงในสังคมนี้เกิดขึ้นเสมอและไม่เปลี่ยนแปลงเฉพาะส่วน เป็นโครงสร้างพื้นฐานแต่รวมถึงโครงสร้างอื่นด้วย การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลมาจากความขัดแย้งและเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทุกขณะ อีกทั้งความขัดแย้งตามแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ (อ้างใน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2542: 29) ได้กล่าวไว้ว่า จุดเริ่มต้นของการขัดแย้งอยู่ที่เศรษฐกิจ ซึ่งความขัดแย้งทางเศรษฐกิจนำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมและทางการเมือง โดยกลุ่มหนึ่งพยายามสนองตอบความต้องการของตนเองทางด้านผลประโยชน์ และอีกกลุ่มหนึ่งเสียประโยชน์ อีกทั้งเชื่อว่าความ

ขัดแย้งเป็นสภาพปกติของสังคม การขัดแย้งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างแยกไม่ออก ซึ่งได้เน้นความขัดแย้งอยู่ที่เศรษฐกิจ การต่อสู้ของชนชั้น 2 ชั้นเป็นธรรมชาติของการแข่งขัน และการแสวงหาผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

ทั้งนี้ โคเซอร์ (อ้างในมนตรี กรรพุมมาลย์, 2539: 7) ยังได้เสนอแนวคิดที่ว่า หากความขัดแย้งไม่รุนแรง และไม่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็เป็นสิ่งที่ดี ความขัดแย้งที่รุนแรงมักจะพบเฉพาะในสังคมที่มีรูปแบบเปลี่ยนแปลงยาก เพราะไม่เปิดโอกาสให้มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้น

แมกซ์ เวเบอร์ (อ้างในเสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์, 2534: 29) ได้ให้แนวคิดของความขัดแย้ง ไว้ว่า ความขัดแย้งเกิดจากการกระทำของบุคคลที่ต้องการที่จะดำเนินการให้บรรลุความปรารถนาของตน ซึ่งเกิดปะทะกันกับการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือหลาย ๆ กลุ่ม ความขัดแย้งเป็นผลมาจากการมีทรัพยากรหรือรางวัลอย่างจำกัด ซึ่งการที่อีกคนหนึ่งได้รับทำให้อีกคนหนึ่งไม่ได้รับการที่คนหนึ่งสามารถบรรลุความปรารถนาของตนเองในสภาพที่มีทรัพยากรจำกัดทำให้ผู้นั้นมีอำนาจมากขึ้น ความขัดแย้งทั้งหลายไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การต่อสู้กัน เวเบอร์ถือว่าการแข่งขันเป็นรูปแบบหนึ่งของความขัดแย้ง ไม่ใช่การทำลายล้างคู่ต่อสู้

เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2534: 59-60) ได้กล่าวไว้ว่า สาเหตุของความขัดแย้ง แบ่งออกได้เป็น คือ ความขัดแย้งในบุคคล เกิดจากความแตกต่างในภูมิหลัง การรับรู้และความรู้ การปฏิสัมพันธ์กัน ผลประโยชน์ และทรัพยากรที่แตกต่างกัน การแข่งขันซึ่งกันและกัน โดยมีวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่แตกต่างกัน อันเกิดจากค่านิยม ความเชื่อ ความต้องการที่ไม่เหมือนกัน และความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม เกิดจากความแตกต่างในเป้าหมายของกลุ่ม การที่กลุ่มต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มเพื่อได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด

ยศ สันตสมบัติ (2542: 169-170) ได้จำแนกความขัดแย้งไว้ 4 ลักษณะ คือ

1. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ มักเกิดจากปัญหาในแนวทางการปฏิบัติตามนโยบายที่ขัดแย้งกันอย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการแรก รัฐพยายามยึดทรัพยากรป่าคืนจากชาวบ้าน โดยอ้างว่าเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่า และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติม ซึ่งขัดกับนโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรักษาป่า และประการที่สอง เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้มงวดกวดขันการใช้ประโยชน์จากป่า แต่ขณะเดียวกันรัฐก็มีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อส่งออก นโยบายที่ขัดแย้งกันเองทั้งสองประการนี้บางครั้งก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชน เพราะมีลักษณะเป็นการเลือกปฏิบัติโดยเลือกใช้นโยบายอนุรักษ์เฉพาะกับชาวบ้าน แต่อนุญาตให้เอกชนเช่าป่าเพื่อทำสวนไม้พาณิชย์ได้

2. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการแย่งใช้ทรัพยากรป่า ที่ดินและน้ำของท้องถิ่นโดยนายทุนจากภายนอก จนเกิดผลกระทบหรือสร้างปัญหาต่อการดำรงชีพของชาวบ้าน บ่อยครั้งที่การเข้ามาของผู้มีอิทธิพลได้รับการสนับสนุนจากช่องว่างทางกฎหมาย หรือมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหนุนช่วย เช่น การได้รับหรือแอบอ้างสัมปทานจากรัฐ เป็นต้น ความขัดแย้งในลักษณะนี้ มีรากเหง้ามาจากความลึกลับทางด้านกฎหมายและนโยบาย และการคัดเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ โดยเฉพาะนโยบายที่สนับสนุนภาคธุรกิจให้สามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและขาดการตรวจสอบอย่างจริงจังจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในขณะที่ชุมชนขาดอำนาจและการสนับสนุนจากกฎหมายเพื่อปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่น เมื่อนายทุนไม่ยอมปฏิบัติตามกฎเกณฑ์จารีตประเพณีของท้องถิ่น ชุมชนก็ไม่สามารถบังคับเอาผิดหรือกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาได้ นอกจากนี้จะใช้วิธีลุกขึ้นประท้วงต่อต้านโดยตรง

3. ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงกัน ความขัดแย้งประเภทนี้มักเป็นการละเมิดสิทธิการใช้ทรัพยากรระหว่างกันและกัน บางชุมชนจะรักษาป่าของตนแต่ไปบุกรุกป่าของหมู่บ้านอื่น ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการไม่ยอมรับอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ความขัดแย้งระหว่างชุมชนมีสาเหตุหลักมาจากทิศทางการพัฒนา ซึ่งสร้างแรงกดดันให้ชาวบ้านยากจนต้องใช้ป่าเพิ่มขึ้น และจากการมีสิทธิของชุมชนไม่ได้รับการยอมรับตามกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียงมักลงเอยด้วยการประนีประนอม

4. ความขัดแย้งภายในชุมชน ซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มที่มีฐานะและผลประโยชน์แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเมืองฝายและเจ้าของนาซึ่งต้องการรักษาป่า ขัดแย้งกับกลุ่มที่มีผลประโยชน์จากการตัดไม้ซึ่งมักมีฐานะยากจน ในบางกรณี ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ค้าไม้กับนายทุนภายนอกเสียเองและเกิดขัดแย้งกับผู้นำอื่น ๆ ที่ต้องการอนุรักษ์ป่า

โจนาธาน เทอร์เนอร์ (Jonathan Turner ใน สุเทพ สุนทรเกสซ์, 2535: 127-128) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความขัดแย้งว่า "ความขัดแย้งเป็นกระบวนการของเหตุการณ์ต่าง ๆ จำนวนหนึ่งที่น่าไปสู่การกระทำที่ปรากฏชัดและปฏิสัมพันธ์ที่มีความรุนแรงที่มีขีดชั้นต่างกันในระหว่างอย่างน้อยสองฝ่าย" และขั้นตอนของความขัดแย้งตามทัศนะของโจนาธานมีดังต่อไปนี้

1. ระบบสังคมประกอบขึ้นด้วยหน่วยที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันจำนวนหนึ่ง
2. มีการกระจายทรัพยากรที่มีคุณค่าและมีอย่างจำกัด
3. หน่วยหรือคนที่ไม่ได้รับส่วนแบ่งทรัพยากรอย่างเหมาะสม เริ่มตั้งข้อสงสัยต่อความถูกต้องของระบบ

4. คนที่ถูกกริดรอนประโยชน์สิทธิจะเริ่มตระหนักว่าจำเป็นต้องมีการยกเลิกระบบการแบ่งสรรทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา
5. คนที่ถูกกริดรอนประโยชน์สิทธิจะถูกกระตุ้นทางด้านความรู้สึกและอารมณ์
6. มีการระเบิดความอัดอั้นตันใจออกมาเป็นระยะ ๆ และมักจะมีลักษณะที่ดูวุ่นวายไม่เป็นระเบียบ
7. คนที่เกี่ยวข้องอยู่ในความขัดแย้ง จะมีความตึงเครียด และมีอารมณ์ความรู้สึกในการมีส่วนร่วมอยู่ด้วย
8. จะมีความพยายามเพิ่มขึ้น ในการที่จะจัดระเบียบเกี่ยวกับกลุ่มที่ถูกกริดรอนสิทธิประโยชน์ที่เกี่ยวข้องอยู่ในความขัดแย้ง
9. ความขัดแย้งโดยเปิดเผยที่ก่อให้เกิดความรุนแรงในขอบเขตต่าง ๆ จะปะทุขึ้นระหว่างอภิสถิตินกับผู้ถูกริดรอนสิทธิประโยชน์ ขอบเขตของความขัดแย้งจะได้รับอิทธิพลมาจากความสามารถของฝ่ายที่มีอยู่ในความขัดแย้งที่จะชี้ชัดถึงผลประโยชน์ของฝ่ายตน และขอบเขตที่ระบบจะพึงมีในการจัดการกับความขัดแย้ง

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าความขัดแย้ง หมายถึง การที่คน กลุ่มคน มีปฏิสัมพันธ์กัน โดยมีความพยายามที่จะดิ้นรนต่อสู้ เพื่อได้มาซึ่งอำนาจ ทรัพยากร ผลประโยชน์ ระหว่างบุคคล กลุ่มคน หรือระหว่างบุคคลกับกลุ่ม เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่มาตอบสนองความต้องการของแต่ละฝ่าย ทั้งนี้ความขัดแย้งสามารถที่เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ไม่ว่าในเชิงบวก หรือเชิงลบก็ตาม อีกทั้งความขัดแย้งจะนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรง หรือความสมานฉันท์ได้ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ การตัดสินใจของคน กลุ่มคน ทั้งสองฝ่าย และสาเหตุของการขัดแย้งไม่ว่าเป็นความขัดแย้งภายในบุคคล ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม มีสาเหตุสำคัญที่เกิดจากความกลัว การใช้กำลัง การใช้อำนาจ และการเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม และการจัดสรรทรัพยากรการบริหาร หรือแข่งขันเพื่อได้รับมาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด อีกทั้งผลของความขัดแย้งเพิ่มขึ้น หรือขยายมากขึ้น ก็ขึ้นอยู่กับว่าสังคมนั้นมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงยากสังคมนั้น ๆ ไม่ยอมรับในการเปลี่ยนแปลงก็จะทำให้สังคมนั้นเกิดความขัดแย้งมากขึ้น

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2539) กล่าวว่า เป้าหมายที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาการท่องเที่ยว นั่น คือ ความพยายามที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะพิจารณาได้จากองค์ประกอบ 4 ประการคือ

1. ต้องดำเนินการในเรื่องขอบเขตความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ชนบทธรรมนิยม ประเพณีวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว
2. ต้องตระหนักต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ชนบทธรรมนิยม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการด้านการท่องเที่ยว
3. ต้องยอมรับให้ประชาชน ทุกส่วนได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยว อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน
4. ต้องชี้้นำตามความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่น และชุมชนในชนบทท่องเที่ยว นั้นๆ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) ได้ให้หลักการสำคัญของการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยมองจากมิติที่สำคัญมี 4 ประการคือ

1. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : การพัฒนาควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรม พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ความยั่งยืนทางสถาบัน : การตัดสินใจของชุมชนและการจัดตั้งองค์การสังคมต้องสอดคล้องกับหลักการนิเวศวิทยาท้องถิ่น
3. การมีส่วนร่วม : การพัฒนามาจากข้างล่างโดยให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของตนเอง
4. ความยุติธรรมทางสังคม : ความมั่นคงของการดำรงชีวิตต้องครอบคลุม กลุ่มชน ผู้ยากไร้ในปัจจุบัน และคนรุ่นหลังในอนาคตอันยาวไกล

World Commission on Environmental and Development (WCED, 1987) ให้ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ว่า เป็นการพัฒนาที่ได้สนองตอบความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยที่คนรุ่นต่อไปในอนาคตไม่ต้องประนีประนอมลดการสนองความต้องการของพวกเขาเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องไม่เป็นอันตรายต่อธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบค้ำจุนชีวิตบนโลกแห่งนี้

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539) กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าเป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุนิยมจนลืมพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานกลมกลืนไปกับการพัฒนาบำรุงรักษาสภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและสังคม

โดยสรุปแล้ว การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สามารถสนองตอบความต้องการในปัจจุบันได้ รวมถึงมีการจัดทรัพยากรต่าง ๆ อย่างเหมาะสมและสมดุลย์กับปัจจุบันและอนาคต สอดคล้องกับหลักนิเวศวิทยาท้องถิ่น โดยประชาชนยอมรับอย่างเต็มใจ

โดยผลจากการศึกษาจากนักวิจัยหลาย ๆ ท่าน สรุปได้ว่าการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชนใด ๆ ก็ตาม ชุมชนนั้นย่อมมีวิธีการ เทคนิค โดยผ่านกระบวนการในการจัดการความขัดแย้ง ทั้งนี้โดยอาศัยศักยภาพของชุมชน กลไกที่มีอยู่ทั้งในและนอกชุมชน ซึ่งได้อาศัยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ ในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ทำให้ความขัดแย้งหมดไปจากชุมชนหรือคลี่คลายลงไปในทางที่ดี

2.6 แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation)

ยิววัฒน์ วุฒิเมธี (2526: 253) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในความคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชน

เสน่ห์ จามริก (2527: 22) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนว่าไม่ได้หมายความว่าดั่งประชาชนเข้ามาร่วมกิจกรรมตามที่นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาตั้งขึ้น แท้จริงแล้วต้องให้ชุมชนมีกิจกรรม และวิธีดำเนินการของเขาเองในชุมชน

White (1982) (อ้างในปริศนา โกลละสุด, 2534: 10) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าประกอบด้วย 4 มิติ คือ

มิติที่ 1 คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่า อะไรควรทำและทำอย่างไร

มิติที่ 2 คือ การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ

มิติที่ 3 คือ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน

มิติที่ 4 คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

องค์การอนามัยโลก (WHO) (1978: 11) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่กลุ่มของประชาชนก่อให้เกิดการรวมตัวที่สามารถจะกระทำการตัดสินใจใช้ทรัพยากรและมีความรับผิดชอบในกิจกรรมที่กระทำโดยกลุ่ม

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527) กล่าวว่าความต้องการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามีมาแต่โบราณ ตั้งแต่มนุษย์อยู่ร่วมกัน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันที่มีการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ จะแตกต่างกันแต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาอาจทำโดยบังคับ โดยสมัครใจ โดยความจำเป็นการเข้าร่วมอาจเกิดการชักนำของผู้นำชุมชน หัวหน้าเผ่า หัวหน้าหมู่บ้าน ข้าราชการผู้มีอำนาจหน้าที่ หรือแม้กระทั่งรัฐบาล หรือองค์กรเอกชน การเข้ามา

มีส่วนร่วมในกิจกรรม อาจทำในระยะสั้น ระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำตามนโยบายที่กำหนด หรือทำตามความจำเป็นที่อยู่ร่วมกันในชุมชนที่ต้องช่วยกันเพื่อความอยู่รอดและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ไพรัตน์ เดชะรินทร์ กล่าวว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปแบบส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปแบบต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน ในเรื่องต่อไปนี้จะบรรจุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไข และลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรสิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางนโยบาย หรือวางแผน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรม โครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงานโครงการ และกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ได้กระทำไว้ ทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

ประธาน สุวรรณมงคล (2527) กล่าวถึง ปรัชญาของการพัฒนาชนบทโดยยึดหลักการสำคัญคือ การให้ชาวบ้านชนบทได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยตนเองการพัฒนาชนบทแนวใหม่นี้ จึงเป็นการทำให้ชาวชนบทรู้จักวิเคราะห์ถึงสภาพการณ์ที่ตนเองเป็นอยู่และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเมื่อจำเป็น เมื่อคนเกิดความสำนึกและมีความเป็นตัวของตัวเอง ผลแห่งการพัฒนาจะตกอยู่กับประชาชนส่วนใหญ่ โดยที่การมีส่วนร่วมของชุมชนในงานพัฒนาชนบทนั้นชุมชนควรมีบทบาทใน 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

ซึ่งสอดคล้องกับเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527) ที่ได้แยกขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน

มร.ว.อ.คิน ระพีพัฒน์ (2527) ได้เสนอความคิดของคตว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้สภาพสังคมชนบทไทย น่าจะพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนด้านต่าง ๆ ได้แก่
  - การค้นหาปัญหา จัดลำดับของปัญหา และสาเหตุแห่งปัญหา
  - หาแนวทางการแก้ปัญหา และดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหานั้น
  - ประเมินผลการพัฒนา
2. ลักษณะเงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรมว่า การที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทนั้นเพราะเงื่อนไขเหล่านี้หรือไม่
  - เก่งใจ ถูกบังคับหรือมีสิ่งจูงใจเฉพาะหน้า
  - เข้าใจ และยอมรับวัตถุประสงค์ของการพัฒนานั้น
  - เห็นว่ากิจกรรมจะก่อให้เกิดประโยชน์ระยะยาวแก่ตนเองและประชาชน

ในขณะที่ ปรัชญา เวสาธน์ (2528) ได้ขยายความถึง ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจผิดแผกแตกต่างกันไป ตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหาร รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคม ของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการแต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาเพื่อมุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน ซึ่งได้แก่

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน ครอบคลุมการสร้างโอกาส ที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคม ได้ร่วมกิจกรรมอันจะนำไปสู่ความมีอิทธิพล ต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน
2. การมีส่วนร่วมสะท้อนการเข้าเกี่ยวข้องโดยสมัครใจและเป็นประชาธิปไตยในกรณีต่อไป

2.1 การเชื่อให้เกิดความพยายามพัฒนา

2.2 การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

2.3 การตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย กำหนดนโยบาย การวางแผน และการดำเนินการโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

2.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจ ไม่ว่าจะระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และระดับชาติ จะช่วยก่อให้เกิดความเชื่อมโยงสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับผลประโยชน์ที่ได้รับ

2.5 ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจผิดแผกแตกต่างไป ตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบาย และโครงสร้างการบริหาร รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาเพื่อมุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน

ส่วน Cohen & Uphoff (อ้างใน ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2534) ได้เสนอองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า ควรประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

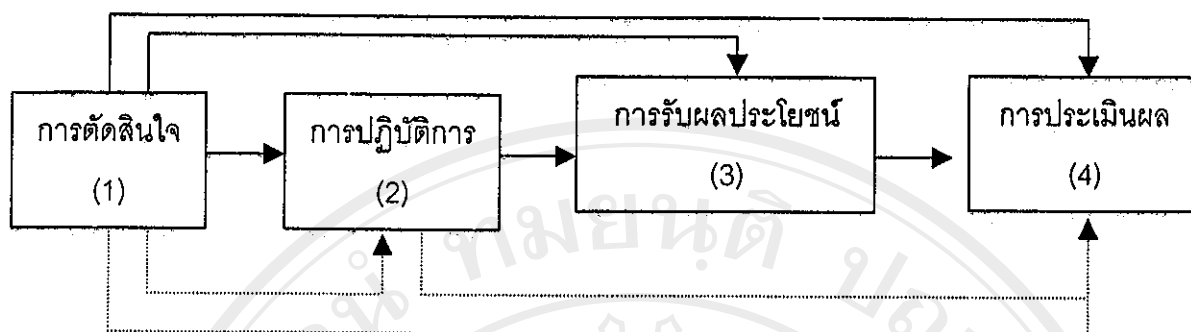
1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติ

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) อาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วมโดยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร การร่วมมือรวมทั้งการร่วมแรงร่วมใจ

3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคมหรือผลประโยชน์ทางด้านส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการเข้าร่วมในการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด

แนวคิดการมีส่วนร่วมของจอห์น เอ็ม โคเฮน และนอร์แมน ที อัฟฮอฟฟ์ สามารถแสดงด้วยแผนภาพดังนี้

แผนภูมิที่ 2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของจอห์น เอ็ม โคเฮน และนอร์แมน ที อัฟฮอฟฟ์

จากแนวคิดเรื่องขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้ศึกษา ทำให้สามารถกำหนดขั้นตอนของการมีส่วนร่วมเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เริ่มจากการสำรวจศักยภาพและความพร้อม หากท้องถิ่นยังไม่เข้าใจกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมา ก็ไม่มีประโยชน์

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม การวางแผนดำเนินกิจกรรมเป็นขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้ เพราะถ้าหากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการเพียงแต่ผลงานการพัฒนาให้สำเร็จสิ้นโดยรวดเร็ว ก็จะดำเนินกิจกรรมการวางแผนงานด้วยตนเอง ดังนั้นการพัฒนาค้นท้องถิ่นในการวางแผนการดำเนินงานด้วยตนเองได้ในอนาคตและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผน จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนปฏิบัติงาน ถึงแม้คนท้องถิ่นจะยากจนและขาดแคลนทุนทรัพย์ แต่ก็มีทรัพยากรท้องถิ่นและแรงงานที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงานได้ การร่วมลงทุนและการปฏิบัติงานจะทำให้เขาคิดต้นทุนให้กับตนเองในการดำเนินงานและจะระมัดระวังรักษากิจกรรมที่ทำขึ้น เพราะเขาจะมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากสภาพลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดที่มาจากปัจจัยภายนอก ถ้าเกิดมีอะไรเสียหายก็ไม่ต้องเดือดร้อนมากนัก อีกทั้งยังไม่สนใจในการบำรุงรักษา เพราะเมื่อเขารู้สึกว่าไม่มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของจึงไม่มีความรักและความห่วงแหน นอกจากนี้การร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองจะทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิดและเมื่อเห็นประโยชน์ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมชนิดนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงานและรับผลประโยชน์ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญอย่างยิ่งอีกขั้นตอนหนึ่ง เพราะถ้าหากการติดตามงานและการประเมินผล

ขาดการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นก็จะทำให้เขาไม่ได้ประเมินตนเองว่า งานที่เข้าไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกัน

ในโอกาสต่อ ๆ ไปจึงอาจประสบความยากลำบากเพราะชาวชนบทไม่ได้ประเมินด้วยตนเองให้รู้แจ้งว่าดีหรือไม่ดีอย่างไรและไม่รู้ดีที่ตัวเองนั้นเป็นส่วนสำคัญของกิจกรรมชุมชน

โดยสรุปแล้ว การมีส่วนร่วม คือการร่วมมือกันอย่างจริงจัง โดยที่ทุกฝ่ายต้องร่วมคิด ร่วมวางแผน ตัดสินใจ คิดค้นปัญหา ร่วมปฏิบัติ ติดตามและประเมินผล และดำเนินการต่าง ๆ ในสังคม รวมตลอดถึงการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมด้วยตนเอง

อำนาจ อนันตาศัย (252: 31-34) ได้นำทฤษฎีของมาสโลว์มากล่าวไว้ในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยสรุปว่า หากมนุษย์ได้รับการเกลี้ยกล่อมหรือชักจูง (Mass Persuasion) ในเรื่องที่ต้องกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดความพึงพอใจแล้วก็ย่อมจะส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ในที่สุด

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527: 2) ได้นิยามว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้น คือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดแจง ใช้ควบคุมระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนาระบบการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจ ที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่นเพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ลือชัย ศรีเงินยวง และผาสุก เอนกถนิข (2526: 12-13) การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องไม่หมายความว่าเพียงแต่การดึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด "รูปแบบเป้าหมายของงาน" และ "กำหนดให้มีการเข้าร่วมงาน" ดังที่ผ่านมา แต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนักรับผิดชอบ และมีบทบาทอย่างเต็มที่ตั้งแต่ค้นคิดปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน ดูแล กำกับ ตลอดจนประเมินผล ติดตามงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้อง หมายถึง การมอบอำนาจอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ

Hollnsteiner (1982: 39) (อ้างในคันฉัตร ตันเสถียร, 2537 : 12) ได้เสนอว่า "ในกระบวนการมีส่วนร่วมขอประชาชนนั้น คำว่าประชาชนคงไม่ได้หมายถึงทุก ๆ คนในชุมชนแต่หมายถึง คนยากจนส่วนใหญ่ซึ่งด้อยโอกาสและอำนาจ โดยกลุ่มคนเหล่านั้นจะต้องรวมตัวกันขึ้นมา"

ในประเด็นเดียวกัน Cohen & Uphoff (1980: 5-8) ได้เสนอว่า "จำเป็นต้องแยกแยะให้ออกระหว่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐและบุคคลภายนอก เมื่อพูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น กลุ่มคนที่จะต้องให้ความสำคัญสูงสุด คือ มวลชนพื้นฐาน ซึ่งนั่นก็คือชาวบ้านเอง"

ในเอกสารฉบับเดียวกันนั้น ได้มีการเสนอนอกจากจะพิจารณาว่าใครคือผู้ที่จะเข้าร่วมแล้ว จะต้องพิจารณาว่ากระบวนการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งเขาเสนอให้พิจารณาในประเด็นต่อไปนี้ คือ

1. การริเริ่มเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมนั้นเกิดจาก ข้าราชการ หรือชาวบ้าน
2. การชักนำเข้ามามีส่วนร่วมนั้น เป็นความสมัครใจ หรือบีบบังคับ
3. โครงสร้างและช่องทางของการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร
4. ระยะเวลาและขอบเขตของการมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร (ครั้งเดียว, เป็นครั้งคราว, ต่อเนื่อง)
5. ได้มีการพัฒนาศักยภาพของชุมชนแค่ไหน (การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจหรือการดำเนินงานไปสู่ผลที่หวังไว้อย่างมีประสิทธิภาพมากน้อยแค่ไหน)

Allen (1982: 3) (อ้างในคันฉัตร ตันเสถียร, 2537: 14) ได้ให้ความเห็นว่า อุปสรรคประการหนึ่งที่ทำให้แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่เป็นจริง คือ การต่อต้านจากข้าราชการเอง เพราะกลัวสูญเสียอำนาจไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม และจากความคิดเห็นไม่ตรงกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำงานในลักษณะต่างฝ่ายต่างทำ ดังนั้น สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าการให้การศึกษแก่ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม คือ การให้การศึกษแก่ข้าราชการให้ยอมรับแนวคิดนี้

มิศรา สามารถ (2543: 29) การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ต้องตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรมในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์โดยไม่เบียดบังทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มตั้งแต่การให้ข้อมูลท้องถิ่น การเตรียมการจัดการ การวางแผน การควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การมีส่วนร่วมในบริการและการได้รับประโยชน์จากบริการ

2.7 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) ตามความหมายที่กว้าง หมายถึง การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของคนในการจัดการ การควบคุม การใช้และการกระจายทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการ

ดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม อาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พัฒนาความรู้และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงด้านกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลักตั้งแต่เริ่มจนถึงสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผนการตัดสินใจ การระดมทรัพยากร การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543: 135-138)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามนโยบายของรัฐที่ผ่านมา ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าก่อให้เกิดความขัดแย้งค่อนข้างมาก โดยปรากฏเป็นสงครามแย่งชิงทรัพยากรระหว่างนายทุนกับชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ป่า หรือระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ที่เข้ามาดำเนินการในชุมชน หรือในบริเวณป่าชุมชนได้ดูแลรักษามายาวนาน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นการมองในมุม 2 ด้านคือ

1. การมองว่า ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเพียงปัจจัยการผลิตที่จะนำมาพัฒนาประเทศโดยมิได้คำนึงระบบนิเวศที่ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์ เช่นผิป่าผิน้ำ ฯลฯ

2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐในลักษณะบนลงล่าง (Top-Down Approach) ซึ่งขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต โดยเครื่องมือในการทำงานของรัฐ คือ นโยบายและกฎหมาย

ดังนั้นยุทธศาสตร์สำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่รัฐจะต้องให้ความสำคัญ คือ การส่งเสริมให้ท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเข้าใจที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อย่างยั่งยืนต่อฐานชีวิตและระบบนิเวศ ควบคู่กับการมีมาตรการและกฎระเบียบที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานภายนอกทั้งรัฐและเอกชนเป็นฝ่ายกระตุ้น และสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สิ่งสำคัญคือ จะต้องกระจายบทบาทการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการจัดการ การควบคุม การฟื้นฟู การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่ชาวบ้าน และองค์กรชุมชนเป็นหลัก

ความรู้สึกร่วมกันจะต้องเริ่มจากการยอมรับปัญหา การตรวจพบปัญหา และเห็นสอดคล้องกันว่า ปัญหาจะต้องได้รับการแก้ไข โดยหน่วยงานรัฐมีสนับสนุนในสิ่งที่ประชาชนต้องการ เพื่อให้เกิดกระบวนการต่อเนื่องของการรับรู้และเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีขั้นตอนที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การให้การศึกษแก่ประชาชนเกี่ยวกับระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อชุมชน จะต้องเปิดเผยต่อสาธารณะเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่จัดทำขึ้น

2. การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยวิธีการต่าง ๆ นับตั้งแต่การลงประชามติ การร่วมตัดสินใจด้วยการมีผู้แทนเข้าร่วมพิจารณาโครงการ การมีส่วนร่วมด้วยขบวนการประชาธิปไตย เพื่อตรวจสอบและตัดสินใจความเหมาะสมของโครงการ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเริ่มตั้งแต่การกำหนด การวินิจฉัยปัญหา การพิจารณาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และปริมาณทรัพยากรที่ต้องใช้

3. การมีส่วนร่วมในกิจกรรม หรือแผนงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ กระจายโอกาสการใช้ทรัพยากร การรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดความรู้สึกของการเป็นเจ้าของและผูกพันที่จะติดตามดูแลอย่างต่อเนื่อง (จิรพล ลินธนูวา, 312-314)

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นเร เหล่าวิชาและคณะ (2539) ได้วิจัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนใน "โครงการสุพรรณบุรี" โดยมีพื้นฐานว่าการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ นั้น จะต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไข ดังต่อไปนี้คือ

1. ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะเข้าร่วมกิจกรรม กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมพัฒนาที่จัดทำขึ้นจะต้องเป็นเวลาที่ประชาชนว่างจากกิจกรรมงานประจำหรือการประกอบอาชีพ มิเช่นนั้นแม้ว่าต้องการจะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อยเพียงใดก็ตามก็อาจมีประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมได้น้อยเนื่องจากมีภาระกิจที่ต้องกระทำในช่วงนั้น ๆ

2. โครงการพัฒนาต่าง ๆ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มิเช่นนั้นประชาชนก็ไม่มีโอกาสจะเข้าร่วมกิจกรรมได้

3. ประชาชนจะต้องมีความตั้งใจและเต็มใจที่เข้าร่วมกิจกรรมที่จัดให้มีขึ้นในหมู่บ้าน
ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการค้นหาคำปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน ขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติ และขั้นตอนการติดตามประเมินผลงาน ผลการศึกษาเชิงปริมาณพบว่าชาวบ้านจะมีส่วนร่วมน้อย แต่การศึกษาเชิงคุณภาพยืนยันได้ว่าทั้งสี่ขั้นตอนชาวบ้านมีส่วนร่วม

อย่างมาก แต่ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการเป็นส่วนมาก จึงทำให้ไม่สามารถวัดด้วยข้อมูลเชิงปริมาณได้

พงษ์ศักดิ์ อัครเตชะ (2540) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โท อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ในบทบาทกระบวนการการมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน พบว่า ในภาพรวมแล้วชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนผลการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนได้ผลดังนี้ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินการและขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติ ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการประเมินผล ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในระดับต่ำ และยังพบอีกว่าชาติพันธ์ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ จำนวนพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรและการเคยเข้าไปเก็บหาของป่า มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ อายุ ระดับการศึกษา และการพึ่งพิงของป่าของชาวบ้าน ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) กล่าวว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทจะมีความสัมพันธ์กับระดับการให้ความช่วยเหลือของรัฐแก่ประชาชนในชนบท กล่าวคือ

1. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทในระดับสูง หรือประชาชนมีความพร้อมมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้จะมีน้อยมาก คือรัฐเพียงให้คำปรึกษาและแนะนำทางวิชาการเท่านั้น (Assistance)
2. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับปานกลาง คือมีความพร้อมในระดับปานกลาง ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนี้ก็อยู่ในระดับปานกลางด้วย คือเป็นการช่วยเหลือสนับสนุนบางส่วน (Facilitation)
3. หากประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่ำ โดยประชาชนไม่มีความพร้อมหรือมีความพร้อมน้อยมาก ระดับการช่วยเหลือของรัฐที่ให้แก่ประชาชนกลุ่มนั้นจะมีมากคือรัฐต้องส่งเจ้าหน้าที่เข้าคลุกคลีกับประชาชนในชนบท มีการกระตุ้นเร่งเร้าและให้ความช่วยเหลือส่งเสริมทุกวิถีทางอย่างครบวงจร (Promotion)

นอกจากนี้ วิรัช วิรัชนิภาวรรณ และคณะ (2531) ยังได้ศึกษาบทบาทขององค์กรท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่าองค์กรในท้องถิ่นมีความต้องการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและปฏิบัติในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น

ปลื้ม นักร้อง (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความตระหนักและบทบาทที่คาดหวังในการมีส่วนร่วมของสภาตำบลเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน ณ เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าอ่าวมหาชัยฝั่งตะวันตกและป่าอ่าวมหาชัยฝั่งตะวันออก จังหวัดสมุทรสงคราม ผลการวิจัยพบว่าการการสภาตำบลส่วนใหญ่มีความตระหนักต่อการอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับปานกลาง มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับต่ำ โดยมีส่วนร่วมติดตามผลที่ได้ปฏิบัติในการบำรุงรักษามากที่สุด รองลงมาคือร่วมทำงาน ร่วมปฏิบัติตามแผน และร่วมบำรุงรักษาตามลำดับ

ฉ้าน วุฒิธรรมรักษา (2536) ศึกษาเรื่องปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการเข้าร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบท พบว่า

1. สถานภาพทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน แต่มีผลต่อปริมาณการเข้ามามีส่วนร่วม

2. สถานภาพทางสังคม เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน คือผู้นำท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าประชาชนธรรมดาทั่วไป

3. มีความแตกต่างในเรื่องเพศ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน คือ เพศชายเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง

4. ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด ได้แก่ ความต้องการความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง รองลงมาคือต้องการพัฒนาหมู่บ้าน ต้องการมีงานทำ

1) บุคคลที่ชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

2) ประชาชนทราบเรื่องโครงการจากวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์

3) สาเหตุที่ไม่ได้เข้าร่วม เพราะมีงานอื่นทำอยู่แล้ว ไม่มีเวลาไม่ว่างมีธุรกิจในครอบครัว

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดนครสวรรค์ ประจำปี 2527 พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อส่วนร่วมได้แก่ ตำแหน่งทางสังคมใจหมู่บ้าน การรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้านและการมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน ความต้องการเกียรติ การได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้าน นายอำเภอและพัฒนากรอำเภอ มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนเพศ อายุ อาชีพ รายได้ การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ความคาดหวังต่อรางวัลการประกวดหมู่บ้าน และความต้องการมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนบ้าน ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

Cohen and Uphoff (1980 : 59-78) (อ้างในชุมชน ก้อนจันทศ, 2537: 60) ได้ศึกษาบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม พบว่ามีบุคคล 4 ฝ่าย ที่มีส่วนสำคัญในการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชนบท คือ ประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้อ ได้แก่ อายุ สถานภาพในครอบครัว ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคมชนชั้นทางสังคม ศาสนา วรรณะ และแหล่งกำเนิดอาชีพ รายได้ และทรัพย์สิน ระยะเวลาในการอยู่ในท้องถิ่นและระยะเวลาที่อยู่ในโครงการพื้นที่ดินถือครอง และสถานภาพการทำงาน

ชัยวัฒน์ สถาอวัฒน์ (2539: หน้า 43-58) ได้ศึกษาถึงความขัดแย้งเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น โดยมีวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี คือ พยายามหลีกเลี่ยงเป้าหมายที่ไปด้วยกันไม่ได้ การเบี่ยงเบนประเด็นความขัดแย้งจากเรื่องหนึ่งไปสู่เรื่องหนึ่งที่สามารถประนีประนอมกันได้แล้ว หาประเด็นที่เป็นประโยชน์ร่วมกันจำกัดประเด็นความขัดแย้งไม่ขยายตัวออกไป การลดพฤติกรรมความขัดแย้งที่เป็นอันตรายหรือมีความรุนแรง การเผชิญหน้าความขัดแย้ง และจัดการให้มีแนวทางการดำเนินการเมื่อเกิดปัญหาที่ตกลงกันไม่ได้ ลดเงื่อนไขความขัดแย้งและความรุนแรง โดยสร้างเสริมวัฒนธรรมอย่างสันติวิธี ด้วยกระบวนการกลมกลืนและการเรียนรู้ทางสังคม

สุวารี วงศ์ทองแก้ว (2540: 127-133) ได้ทำการศึกษาถึงความขัดแย้งอันเกิดขึ้นจากการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาในครั้งนี้ เพื่อให้ทราบว่าการไกล่เกลี่ยของรัฐใช้ เช่น กฎหมาย สามารถใช้จัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งผลการศึกษาได้พบว่าการใช้กฎหมายเป็นกลไกในการจัดการความขัดแย้งนั้นสามารถทำได้เมื่อความขัดแย้งที่รุนแรงแต่ชาวบ้านยังมีการจัดการความขัดแย้งของชุมชนได้เหมือนกัน คือความพยายามที่จะใช้ผู้นำชุมชนเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ

กัญทิยา ใจกลางดุก (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้ง ได้พบว่า ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการความขัดแย้ง โดยใช้กลุ่มเครือข่ายผู้นำทั้งภายในและภายนอกชุมชน อีกทั้งนำศักยภาพทางเครือข่ายของชาวบ้าน เครือข่ายกลุ่มอาชีพ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และปัจจัย/องค์ประกอบต่าง ๆ ในการจัดการกับความขัดแย้งภายในชุมชน โดยใช้แนวทางแก้ปัญหา 2 วิธี คือ แนวทางอย่างสันติวิธี และแนวทางความรุนแรง ทั้งนี้การจัดการความขัดแย้งดังกล่าวได้ผ่านกระบวนการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบเป็นไปตามขั้นตอน ซึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งความรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่เดิมผสมผสานจากการสร้างองค์ความรู้ใหม่ เพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง